

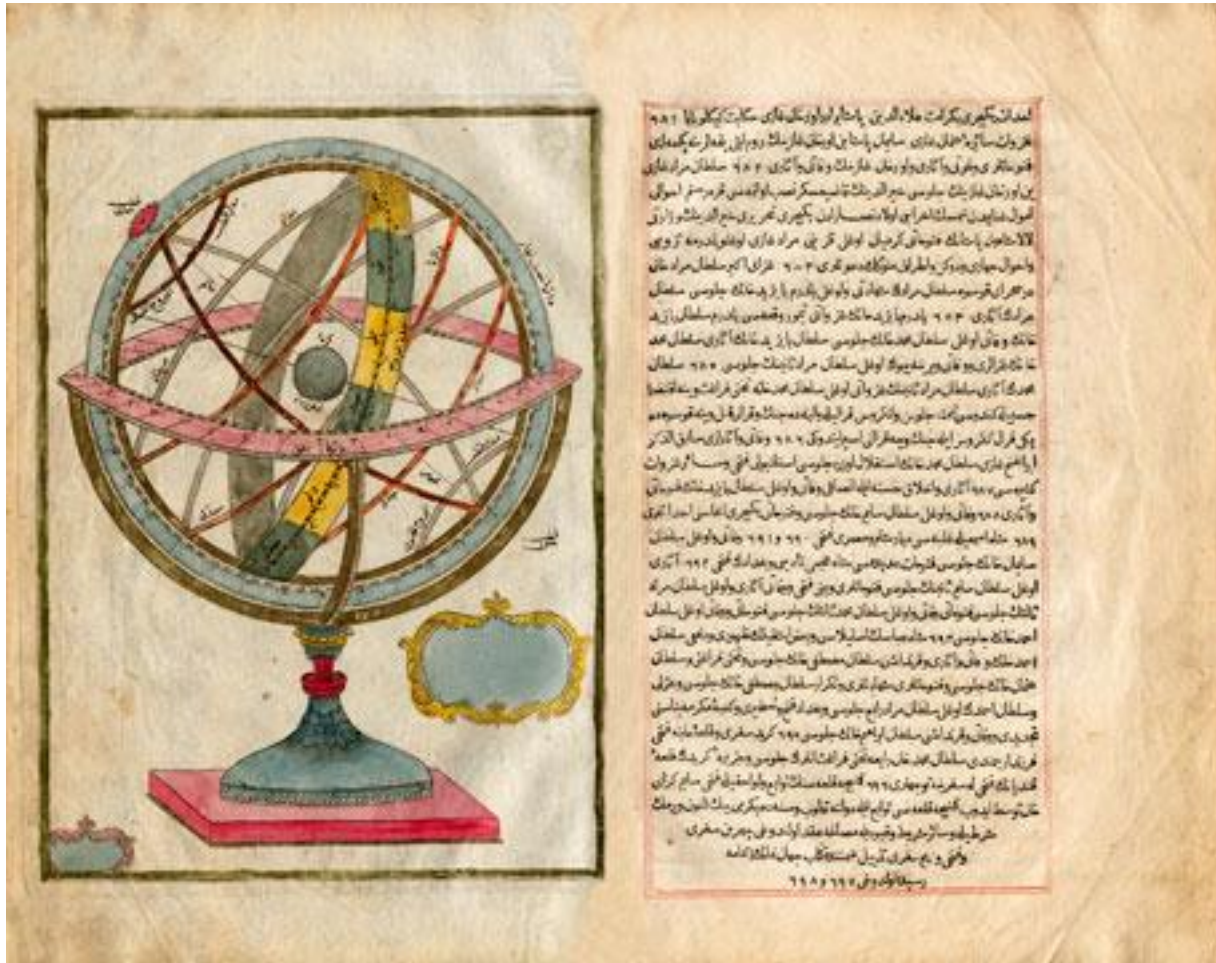

Kâtip Çelebi, XVII. yüzyıl Türk ilim dünyasında pozitif ve hür düşünceyi temsil eden en önemli simalarındandır. Tarih, coğrafya ve bibliyografya alanlarında önemli eserler vermiş bir Osmanlı bilgindir. Eserlerinin değeri ve önemi dolayısıyla gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda gerekse Batı'da büyük ilgi uyandırmıştır.

XVII. yüzyıl Osmanlı ilim ve kültür hayatına âdeta damgasını vuran **Kâtip Çelebi**, Türkiye'de olduğu kadar Batı dünyasında da büyük takdir ve şöhret kazanmış, eserlerinden hayranlık derecesine varan ifadelerle bahsedilmiştir. Kâtip Çelebi'nin çeşitli eserleri ve özellikle ***Keşfü'z-zunûn anil-esâmi ve'l-fünun*** Batı'da İslam araştırmaları yapan hemen herkesin müracaat ettiği temel başvuru eseri olduğu gibi Biblioth que Orientale üzerinden genel olarak bir ansiklopedi, özel olarak da bir İslam ansiklopedisi düşüncesinin doğmasında önemli etkide bulunmuştur. Onun eserlerinin bir kısmının çeşitli Batı dillerine tercümesi bunun sonuçlarından biridir.

Kâtip Çelebi, yaşadığı hayatın ve devletin önemini kavrayarak kendi toplumunu ciddiye almıştır. Bundan dolayı hakkında yazı yazdığı hemen her konu o gün yaşanan bir sıkıntıya cevap olmak üzere kaleme alınmıştır. Bu yüzden Kâtip Çelebi aynı zamanda yaşadığı döneme şahitlik yapmış bir düşünürdür. O'nu yaşadığı dönemdeki düşünürlerden ayıran diğer önemli bir

özeliği de ilmin toplumsal hayatın devamı açısından ne kadar önemli olduğunu vurgulamasıdır. Gerçeği arayıp bulma endişesi, fikirlerini savunmadaki cesareti, taassubun bütün şiddetiyle ayakta olduğu bir devirde, ihtilaf ve tartışma konularını tarafsız bir hâkim gibi ele alışıyla devrinin diğer âlimlerinden ayrılır. Yaşadığı çağın bilim anlayışının dar sınırları içinde kalmayarak, dünyanın yuvarlak olduğuna kanıtlar arayan ve batıdaki astronomi araştırmaları üzerine yazılan eserleri çeviren **Kâtip Çelebi**, döneminin şartlarını aşan bir bilim dünyasının ilk yaratıcılarından biridir.

Cihannüma

Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-Hakk fi ihtiyârî'l-Ahakk* adlı eserinde karşıt düşüncelere hoşgörülle bakılmasını öğütler. Din bilginlerinin kendi aralarındaki şiddetli tartışmalarının temelsizliğini ve zararlarını vurgular.

Kâtip Çelebi, hem önemli eserler vermiş hem de medresenin egemenliğindeki düşünce dünyasının dışında görüşler ileri sürmüş bir bilgindir. Batı kaynaklarının önemine dikkati çekmesi, Latince öğrenmeye çalışması,

bu dilden eserler çevirmesi, Doğu kaynaklarına eleştirel bir gözle bakması bile dönemine göre çok ileri adımlardır.

Hayatı (1609-1657)

Asıl adı Mustafa bin Abdullah'tır. 1609 yılında İstanbul'da doğmuştur. Hayatına ait bilgiler bizzat kaleme aldığı otobiyografilerine ve yeri geldikçe öteki eserlerine serpiştirdiği kısa notlara dayanmaktadır. Ordu kâtipliğinde bulunduğu için ulema ve halk arasında **Kâtip Çelebi** diye tanınmış; hacca gittiği ve baş muhasebeci ikinci halifesi olduğu için Hacı Halife ismiyle de meşhur olmuştur. Enderun mektebinde yetişmiş bir asker olan babası O'nu beş altı yaşlarında iken ilme teşvik etmiştir. İlk eğitiminden sonra Divân-ı Hümâyûn'daki görevi vesilesiyle "kalem"e yani bürokrat sınıfına girmiştir. Gençlik yıllarını Osmanlı İmparatorluğu'nun doğusundaki savaşlara katılarak sürdürmüş olan Kâtip Çelebi on dört yaşında Anadolu muhasebesi kalemine kâtip olmuştur. 1624 yılında Abaza Paşa isyanını bastırmak için Erzurum'a giden orduyla birlikte babasının yanında Tercan, 1626 yılında ise Bağdat seferine katılmıştır. Her iki seferde savaşın bütün safhalarına ve sıkıntılarına şahit olmuştur. Babasının arkadaşlarından Mahmud Halife tarafından Süvari Mukabelesi Kalemine tayin edilmiştir. 1627-1628'de Erzurum kuşatmasına katıldıktan sonra İstanbul'a gelmiş ve yaklaşık iki yıl Kadızâde'nin derslerine devam etmiştir. 1635'te Sultan Dördüncü Murat ile Revan seferine kalan Kâtip Çelebi on yıl kadar çeşitli savaşlarda bulunduktan sonra İstanbul'a dönmüş ve kendisini tamamen ilme vermiştir. Düzenli bir medrese eğitimi görmemesine rağmen, dönemin önemli hocalarından özel olarak ders almış ve kendini yetiştirmiştir.

Kâtip Çelebi, henüz kırk sekiz yaşında iken, 1657 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Kâtip Çelebi, Bağdat Seferi'nde olduğu gibi on yıl boyunca siperler ardında tanıdığı çetin hayatı bir Cihad-ı Asgar (küçük savaş) saymıştır. Onun asıl savaşı onun tabiriyle Cihad-ı Ekber yani bilgisizliği yenmek için yapılan savaştır. Katip Çelebi çok okuyan ve mesleği gereği düzenli kayıt tutan bir yapıya sahiptir. Gittiği yerlerdeki sahaf dükkânlarında gördüğü kitapların isimlerini yazan Kâtip Çelebi'nin okumaya olan düşkünlüğünün en önemli göstergesi kendisine kalan mirası kitaplara yatırmasıdır. Katip Çelebi kırk sekiz yıl süren ömrüne, Türkçe ve Arapça olmak üzere 23 eser sığdırmış ancak bu eserlerden ikisi kaybolmuştur.

Kâtip Çelebi'nin Bilinen Bütün Eserleri

Tarih Alanındaki Eserleri

- 1. Arapça Fezleke (Fezleket akvâl'l-ahyâr fi ilmi't-târîh ve'l-ahbâr)**
- 2. Türkçe Fezleke**
- 3. Tuhfet'ül-kibâr fi esfâri'l-bihâr**
- 4. Takvîmü't-tevârih**
- 5. Tarîh-i Frengi tercümesi**
- 6. Tarîh-i Kostantaniyye ve Keyasire (Revnaku's-saltana)**
- 7. Düstûrül-amel fi ıslâhı'l-halel**
- 8. İrşadü'l-Hıyâfâ ila Tarihi'l-yunun ve'r-Rûm ve'n-Nasârâ**

Coğrafya Alanındaki Eserleri

- 1. Cihannüma**

2. Levâmiu'n-nur fi zulmeti Atlas Minur

3. Müntehab-ı Bahriye (Kitab-ı Bahriye)

Bibliyografik Çalışmaları

1. Keşfü'z-zunûn anil-esâmi ve'l-fünun

2. Süllemü'l-vusûl ilâ tabakati'l-fûhûl

3. Câmi-ul-Mütûn min Cüll-il-Fünûn

Din Alanında Çalışmaları

1. Mîzânü'l-Hakk fi ihtiyâri'l-ahakk

2. İlhâmü'l-Mukaddes Min Feyzi'l-Akdes

Sosyal Kültürel ve Halk Bilimi Alanında Çalışmaları

1. Tuhfetü'l-ahyâr fi'l-hikem ve'l-eş'âr

2. Dürer-i münteşire ve gurer-i münteşire

3. Recmü'r-râcim bi's-sîn ve'l-Cim

4. Beyzâvi Tefsirinin şerhi

5. Muhammediyye şerhi

6. Kanunnâme

7. Tütün Risalesi

Katip Çelebi'nin Tarih Çalışmaları

Tarih yazarken duygularını bir yana bırakarak tarafsızlığa bağlı kalmayı savunan Kâtip Çelebi Osmanlı Devleti'nde Batı kaynaklarına başvuranların ilkidir. Faydalandığı eserleri eleştirmekten de çekinmemiştir. Gerek hayat hikâyesinden gerekse devrinin kaynaklarından aşırı derecede kitaba düşkün olduğu anlaşılan Kâtip Çelebi en çok tarihi ve biyografik eserlerle meşgul olmuş, tarihi bir olayı anlatmak için birçok kitap karıştırmıştır. Örneğin Arapça Fezleke'sini yazarken elinden 1300 eserin geçtiğini belirtmekte, bunu Takvîmü't-tevârih için de tekrarlamaktadır.

1. Fezleketi Akvâlü'l-Ahyâr fi İlmi't-Tarih ve'l-Ahbar

Kâtip Çelebi'nin tarih alanındaki eserlerinin ilki 1642'de tamamladığı Arapça Fezleke'dir. Dört

bölümden oluşan kitapta tarihin anlamı, konusu ve yararı anlatıldıktan sonra bu alandaki temel eserlerin bir bibliyografyası verilmiş, ardından da klasik İslam tarihçiliğine uygun olarak dünyanın yaratılışından 1639'a dek kurulan devletler ve meydana gelen önemli olaylar kısaca sıralanmıştır. Arapça Fezleke'nin devamı niteliğindeki Türkçe Fezleke 1591-1654 arasındaki olayları anlatan bir Osmanlı tarihidir. Olayların kronolojik sıralamasının ardından her yılın sonunda o yıl içerisinde ölen devlet adamları ve bilginlerin yaşam öykülerinden ve eserlerinden de kısaca söz eder. Takvimü't-Tevarih ise, Adem Peygamber'den 1648'e kadar geçen tarihi olayların bir kronolojisidir.

2. Tuhfet-ül Kibâr fî Esfâr-il Bihâr

Katip Çelebi'nin en tanınmış eserlerinden biridir. Osmanlı denizcilik târihi bakımından önemli bir eserdir. Osmanlı Devleti zamanındaki deniz savaşlarını ele almaktadır. 1645'te başlayan ve yıllarca süren Girit Seferi münasebetiyle kaleme alınmıştır. Eserde kuruluş döneminden 1656'ya kadar Osmanlı denizciliğinin bir tarihçesi yanında Osmanlı donanmasının, tersane ve bahriye örgütünün işleyişini anlatılır, kaptan-ı deryaların hayat hikâyelerine yer verilir. Kâtip Çelebi eserin sonunda da son zamanlarda denizlerde uğranılan başarısızlıkları giderme yolundaki öğütlerini sıralar.

3. Düsturü'l-Amel li-İslahi'l-Halel

Kâtib Çelebi'nin tarih felsefesini ve toplum görünüşünü açıklaması bakımından önemli olan bir eserdir. Kısa kısa dört bölümden oluşan bu küçük risalede İbn Haldun'un etkisi açıkça görülür. Toplumların da canlılar gibi doğup, gelişip, öldüğü görüşünü yineleyen Kâtib Çelebi, bu dönemlerin uzunluğunun ya da kısalığının toplumlara ve kişilere göre değiştiğini de ekler. Risalede Osmanlı toplumunun ömrünün uzaması için de reaya, asker ve hazine konularında alınması gerekli önlemleri sıralar, öğütler verir.

4. Takvîm-üt-Tevarîh

Adem Peygamber'den 1648'e kadar geçen tarihsel olayların bir kronolojisidir. Arapça ve Farsça

dillerinde basılmıştır. Esere, Mehmet Şeyhî, İbrahim Müteferrika, Şemadanî-zade, Ali tarafından zeyiller yazılmış ve eser İbrahim Müteferrika tarafından ilk iki zeyli ile birlikte basılmış, farsça, arapça ve garp dillerine çevrilmiştir. Pek çok yazmaları vardır.

5. Fezleket-üt-Tevârîh

Fezleke ekvalü'l-ahyar fi ilmi't-tarih ve'l-ahbar adlı arapça fezlekesi. 1641 yılına kadar gelen genel bir tarih eserdir. Varlıkların başlangıcı, peygamberlerin ve hükümdârların târihi diye özetlenebilecek bir târih kitâbıdır. Tek nüshası Beyazıd Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

6. Tarih-i Frengi Tercümesi

Johann Carion'un 1548'de Paris'te yayımlanan **Chronique de Jean Carrion** adlı eserinin tercümesidir. Katip Çelebi bu tercümeyi Fransız mühtedisi Mehmed İhlâsî ile birlikte çevirmiştir. Mütercimler bâzı ilâveler ve zeyiller de yapmışlardır. Şinâsi tarafından Tasvîr-i Efkâr'ın bazı sayılarında kısmen yayımlanmıştır. Kâtip Çelebi bu çeviriye yaptığı eklerde Kânunî Sultan Süleyman'dan ve Müslümanlar'ın İspanya'dan çıkarılışından da bahsetmiştir. Bu eserin tek nüshası Konya'da İzzet Koyunoğlu Kütüphanesindedir.

7. Tarih-i Kostantaniyye ve Kayâsire (Revnaku's-saltana)

Frankfurt'ta 1587'de yayımlanan "**Historia rerum in Oriente gestarum**" adlı eserin İstanbul ile ilgili kısımlarının çevirisidir. Eserde İslamiyet'in yayılışından, Bulgar Devleti'nin çöküşünden, Bizanslılar'dan, Selçuklular'dan, Haçlı Seferleri'nden, İstanbul'un su yollarından, yangınlarından, zelzelelerinden vb. söz edilmektedir.

8. İrşad-ül Hayâfâ ilâ Tarihu'l Yunan ven-Nasârâ (Yunan ve Hıristiyan Târîhi Hakkında Doğrulukları Gösterme)

İslâm tarihlerinde Avrupa ülkeleri hakkındaki eksiklik ve yanlışlıkları telâfi için yazılmış küçük bir kitaptır.

Kâtip Çelebi'nin Coğrafya Çalışmaları ve Cihannüma

Osmanlı döneminde coğrafya ilmi ve bunun eğitim ve öğretimi ile ilgili gelişmeler, esas itibariyle, 17. yüzyıl başlarından itibaren başlamıştır. Özellikle bu gelişmelerin baş mimarı Kâtip Çelebi'dir. 1608-1658 yılları arasında yaşamış olan çağını aşan ilim adamlarımızdan Kâtip Çelebi, devrinin en büyük coğrafyacılarından biridir. Coğrafi eserlerin en önemlisi olan **Cihannüma** Osmanlı coğrafyacılığında yeni bir çığır açmıştır.

Kâtip Çelebi'nin birçok batı coğrafya kitabından yararlanarak hazırladığı, İslam coğrafya geleneği üzerine kurulu Osmanlı klasik coğrafya ekolünü değiştiren, Cihannüma adlı eseri Osmanlıların dünyaya bakışlarını değiştirmiştir.

Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**'da, Cihannümâ'nın iki bölümü bulunduğunu, birincisinin yalnız denizlerden, nehirlerden, adalardan ve ikinci bölümünde karalardan, alfabe sırasıyla, şehirlerden ve Hicret'in VII. (Miladî 15.) yüzyılından sonra keşfolunan ülkelerden bahsettiğini yazar.

Kâtip Çelebi Cihannüma'yı iki kez yazmıştır. 1648'de yazmaya başladığı ilki klasik İslam

coğrafyası temelindeydi. Bu eserini henüz bitirmemişken eline geçen Gerardus Mercator'un Atlas'ını Mehmed İhlasî adlı bir Fransız mühtedisinin yardımıyla Latince'den Türkçe'ye çevirterek yeni bilgiler edindi ve 1654'te Cihannüma'yı ikinci kez yazmaya girişti.

Yazılmasına 1648 yılında başlanılan Cihânnümâ'nın genel bir coğrafya kitabı olacağı mukaddimesinde belirtilmesine rağmen eserin, kısa bir girişle Asya kıtasında Türkiye'nin doğu sınırlarına (Kuzeyde Erzurum vilayeti, güneyde Irak-Mezopotamya) kadar olan bölgeler ile sınırlı kalmış olduğu görülmektedir.

Doğu ve Batı'yı her yönüyle içine alan bir coğrafya kitabı hazırlamayı hedefleyen Kâtip Çelebi, elindeki kaynakların yetersizliği karşısında önceleri ümidini kaybetmiştir. Dolayısıyla Cihannüma'nın bu ilk sürümü, sınırlı bir bölgeye ilişkin kalmıştır.

Kâtip Çelebi, Şeyh Mehmed Efendi İhlasî adlı Latince bilen Fransız asıllı coğrafyacı bir mühtediden yardım alarak 1654'te **Levâmiü'n-nûr fi Zulmeti Atlas Minör** adlı başka bir coğrafya kitabı daha hazırlamıştır.

Levamiun-nur fi zulmeti Atlasi Minor

, Mercator ve Hondios'un

At minor

'undan Mehmet İhlâsî ile birlikte yapılmış, şerhli, açıklamalı bir çeviri eserdir. Nuruosmaniye Kütüphanesi Nu. 2998 deki yazma müellif nüshasıdır.

Bu sırada, Batılı coğrafyacılarından **Abraham Ortelius**'un **Theatrum orbis terrarum** ve **Mercator**'un **Atlas**

nı inceleme fırsatını bulunca bu eserlerden ve haritalarından istifade ile Cihannüma'yı yeniden yazmaya başlar. Bu yeni Cihannüma'yı hazırlarken ayrıca Ph. Cluverius'un

Introductio geographica vetera quam nova ve G. Lorenzo'nun L'univesale fabrica del mondo overo cosmografia

(Venedik 1582) adlı eserlerinden de faydalanır.

Kâtip Çelebi doğal olarak eski Arap, İran ve Osmanlı coğrafyacıların eserlerini de kullandı. İkinci Cihannüma, dünyanın yuvarlak olduğunu da kanıtlamaya çalışan fiziki coğrafya ağırlıklı bir giriş bölümünden sonra Kristof Kolomb ve Macellan'ın keşif gezilerinden söz eder. Ardından Japonya'dan başlayarak Asya ülkelerini tanıtır. Bunların tarihleri, yönetim biçimleri, ekonomileri, inançları konusunda bilgiler verir. Bu arada İslam coğrafyacılarının bilgi yanlışlarını gösterir,

bunların harita kullanmamaktan ileri geldiğini açıklar. Bu ikinci Cihannüma'da anlatılan son yer Van'dır. Birinci Cihannüma'da ise Osmanlı Avrupa'sı ve Anadolu ile İspanya ve Kuzey Afrika'yı kapsamaktadır. Her iki biçimde de ek olarak birçok harita vardır.

Cihannüma, özünde tüm İslam ve Hıristiyan coğrafyacılığının da temeli olan Batlamyus (Ptolemaios) kuramına dayanmakla birlikte, o güne dek hemen hemen hiç yararlanılmayan Batı kaynaklarını Osmanlı coğrafyacılığına tanıtması bakımından büyük önem taşır. Bugün dünyanın çeşitli kütüphanelerinde bulunan çok sayıdaki nüshaları, daha sonra coğrafya heveslisi müstensihlerin eklemeleriyle genişletilmiştir. Bazen eksik bırakılan nüshalar olduğu gibi aşırı derecede ilavelerin yapıldığı kopyalar da vardır. Öyle ki artık bu eserler, Kâtip Çelebi'nin Cihannümasından çok, aynı üslupta hazırlanmış yeni birer "cihannüma" halini almıştır. 19. yüzyılda modern Batı coğrafyacılığının girdiği ve eğitim kurumlarında okutulmaya başlandığı dönemlere kadar bu gelenek devam etmiştir.

Kâtip Çelebi'nin ***Kitab-ı Bahriye*** adlı eseri ise ***Cihannüma***'nın Rumeli kısmıdır.

Kâtip Çelebi'nin Diğer Eserleri

Bibliyografik Çalışmaları

1. Keşfü'z-zunûn anil-esâmi ve'l-fünun (Bibliyografik eseri): Kâtip Çelebi'nin Batı'da tanınan en ünlü eseri ***Keşfü'z-Zünun an Esamü'l-Kütübi ve'l-Fünun*** 'dur. Arapça bir bibliyografya sözlüğü olan eserde 14.500 kitap ve risalenin adı ve yazarı verilir. İslam dünyasında da genel kabul gören Aristoteles'in bilim tasnifine göre ve alfabetik olarak düzenlenmiş olan eser, yirmi yılda tamamlanmıştır.

2. Süllemü'l-vusûl ilâ tabakati'l-fûhûl: Alfabetik sıraya göre hazırlanmış Arapça bir tabakat kitabı olup iki ana bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde kendi adları ile meşhur olmuş kişiler, ikinci bölümde nesep, künye ve lakaplarıyla bilinen şahıslar yer alır. İlmî bir metodla tertib edilmiş biyografik büyük ve değerli bir eserdir. Tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde Şehid Ali Paşa Nr. 1877 dedir.

3. Câmi-ul-Mütûn min Cüll-il-Fünûn: On iki metinlik muhtasar bir eserdir. Türlü konulara ait okuduğu veya okuttuğu eserlerin özetlerinden ve açıklamalarından meydana gelmiş bir mecmuadır.

Din Alanında Çalışmaları

1. Mîzânü'l-Hakk fi ihtiyâri'l-ahakk (En Doğru Olanı Seçmek İçin Hak Terazisi): Kâtip Çelebi, son eseri olan **Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ahakk**'da dönemin din bilgilerinin tartıştıkları çeşitli konular hakkında düşüncelerini açıklar. Karşıt düşüncelere hoşgörüyü bakılmasını öğütler. Din bilginlerinin kendi aralarındaki şiddetli tartışmalarının temelsizliğini ve zararlarını vurgular. Eserin sonunda kendi hayat hikayesine yer verir.

2. İlhamü'l-Mukaddes Min Feyzi'l-Akdes: Daha çok dinî konuları tartıştığı eserlerinin en önemlilerinden olan **İlhamü'l-Mukaddes min Feyzi'l-Akdes** 'de kuzey ülkelerinde namaz ve oruç zamanlarının belirlenmesi, Dünya'da Güneş'in hem doğduğu hem de battığı bir yerin var olup olmadığı ve her ne yana yönelirse Mekke'den başka kible olabilecek bir yer olmadığını tartışır. Arapça olan bu eserinde cevaplama çalıştığı bu soruları daha önce Seyhülislam'a ve bilginlere sorduğunu, ama doyurucu bir karşılık alamadığını da belirtir.

Sosyal Kültürel ve Halkbilimi Alanında Çalışmaları

1. Tuhfetü'l-ahyâr Fi'l-hikem ve'l-emsâl ve'l-eş'âr (Hikmetler, Atasözleri ve Şiirler Üzerine İyi ve Dindar Kişilere Armağan): Tanınmış şairlerin, yazarların eserleri, fıkra ve latifeleri, hikâyeleri, atasözleri, konuşma örnekleri, alfabe sırasıyla anlatılır.

2. Dürer-i Münteşire ve Gurer-i Münteşire (Dağılmış İnciler ve Saçılmış Yıldızlar): Bir mecmua olup çeşitli eserlere dair faydalı bilgiler verir.

3. Recmü'r-Râcim Bi's-sîn ve'l-Cim (Sual ve cevap yoluyla şeytanı taşlama): Şeyhülislamın yazılarından, garip fikhî meselelerini ve fetvaları bir araya toplayarak meydana getirdiği bu eser kaybolmuş görünmektedir.

4. Beyzâvi Tefsirinin Şerhi: Kâtip Çelebi, Beyzavi tefsirine günde bir sayfa olmak üzere şerh yazmıştır. Fakat şerhe ulaşılamadığı için hakkında başka bir bilgi yoktur.

5. Muhammediyye Şerhi: Öğrencisi Mevlana Mahmud'un ricası üzerine Ali Kuşçu'nun Muhammediyye'sine yazdığı şerhtir.

6. Kanunnâme: 1654-1655 yıllarında toplanmış bir kanun dergisidir.

7. Tütün Risalesi.